ساس سٽي سکر.ڪام

”شهيد دولهه درياهه خان“

ترتيب: محبوب علي جوکيو

ڊجيٽل پبلشر

سنڌي ادبي سنگت شاخ

سکر سٽي

www.sascitysukkur.com

چيف ايڊيٽر

عبداللطيف انصاري

0333.7146119

شهيد دولهہ دريا خان

جي ايم سيد

سومرن جي حڪومت ڪمزور ٿيڻ بعد انهن جي آخري حاڪم همير کي سمن قتل ڪري ان جي جاءِ تي سندن سردار اُنڙ پٽ ڄنيہ کي ڄام جو لقب ڏئي سنڌ جي گهٽي ياڳي تي حاڪم مقرر ڪيو. جيئن تہ سنڌ جي ٻنهي بهترين گهراڻن جي مستند تاريخ اڃان تائين لکي ڪانہ وئي آهي، ان ڪري انهيءَ جي حڪومت جو مفصل احوال ميسر تي نہ سگهيو آهي. پر چچنامہ ۽ تحفتہ الڪرام وغيرا جي مخلتف روايتن جي بنا تي 1360ع کان پوءِ ان گهراڻي جي شروعات شمار ڪري سگهجي ٿي. جا 1520ع تائين هلي اٽڪل 120 ورهيہ ڪن حڪومت ڪيائون . ان عرصي ۾ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ انهيءَ قبيلي جي سردارن جو تسلط هو جي ننڍين رياستن وانگر اندروني طور آزاد هئا ليڪن سڀئي سلامي وڏي حاڪم ڄام جي پريندا هئا.

اهو دور بہ سنڌ لاءِ امن امان، ترقي ۽ تمدن جو باعث رهيو آهي_ انهن جي دور حڪومت ۾ ڪيئي وڏا ڳوٺ ٻڌا، علم پڪڙيو، هنر زور ورتو، قومي روايتون ۽ دستور بہ قائم رهيا. سنڌ جي غيرت، روايات،حب الوطني ۽ آزاديءَ هي حفاظت لاءِ سومرن پاڻ ملهايو تہ سمن وري تهذيب ۽ تمدن کي زور وناٺڻ لاءِ ڪوشش ڪئي.

هن قبيلي ڪيترائي نامور حاڪم پيدا ٿيا جن مان ڄام تماچيءَ جو خاص مشهور آهي. جنهن جي ڪينجهر جي مهاڻيءَ نوريءَ سان رومانس جي قصي کي شاهه عبداللطيف نهايت عمده پيرايہ ۾ بيان ڪري انهيءَ دور جي عمده تصوير ڪڍي آهي.

چوڻ ۾ اچي ٿو تہ انهن ڏينهن ۾ سنڌ ۾ امن امان، آبادي ۽ هنر جي زور ونڻ ڪري آسودگي اچي ويئي هئي. مدرسہ ڪليل هئا. هي حاڪم عالمن، شاعرن ۽ راڳ جي مجلسون ٿينديون هيون. عمديون ٻيڙيون، ان جا رنگا رنگي سڙهہ ۽ ساز و سامان مجلس جي رونق کي وڌائيندڙ هئا. ڪينجهر جو نظارو نهايت عمدو هو. شاهه صاحب ان لاءِ فرمائي ٿو تہ:

هيٺ جـر مٿي مجر، ڪنڌيءَ ڪـونر ٽڙن،
ور تي واهوندن، ڪينجهر خستوري ٿئي.
"شاهه"

اهڙي طرح هن گهمندي هن جي نوريءَ نالي عورت تي نظر پئجي ويئي۔ هوءَ هٿين پيرين آرڪيٽن هئي هن جي من " گيرب ۽ گاءِ نہ هو۔ تنهن جي نيٽن راءِ کي ريجهائي ڇڏيو۔ نيٺ سمي سجاٽي ٻيڙو بانهن ۾ بڌي ڪٽي راٽين ۾ شامل ڪيس پوءِ تہ ڄام مهاڻن تي مڙئي محصول معاف ڪري ڇڏيا ۽ اڪثر ڪينجهر جي ڪناري مجلسون ۽ محفلون ٿينديون رهنديون هيون. اتي ماڙي نهرايائين سندن قبرون مڪلي ٽڪريءَ تي شيخ حماد جماليءَ جي مقبري هينان.

ان ڪان پوءِ انهيءَ گهراڻي جو ٻيو مشهور حاڪم ڄام نظام الدين عرف ڄام نندو ڄام ينيہ ٿيو. هي 866ھ مطابق 1462ع تي تخت تي وينو . سندس ڏينهن ۾ حڪومت اتر طرف وڃي بهاولپور تائين وڃي پڪڙي الهندي طرف سبي تائين تہ ساري موجوده سنڌ سنسدس قبضي ۾ هئي. هي پاڻ وڏو عالم هو، عالمن درويشن جي صحبت ڪي پسند ڪندو هو. نهايت اعلیٰ منتظم، منصف مزاج ۽ سخي هو. هن جي حڪومت 48 سال هلي. ان وچ ۾ نهايت امن امان قائم ٿيڻ ڪري ملڪ ترقي ڪئي. هن اڳيون ساموئي يا سمانگر ڇڏي ان جي ٽن ميلن جي مفاصلي موجوده ٺٽي جو شهر نئين سر ٻڌايو. جنهن ٿوري وقت اندر مدرسن، واپار، ڪارخانن، عالمن وغيره ڪري نهايت زور ورتو. اهو سمن جي اوج جو دور هو.

نواب دريا خان هن مصنف مزاج، منتظم ۽ مردم شناس حاڪم جو وزيراعظم. ان بابت چوڻ ۾ اچي ٿو تہ اصل ۾ هن ڄام صاحب جي وزير لڪمير وٽ نوڪر هو. سندس اصل نسل جو پورو پتو نٿو پوي. سندس اوائلي نالو قبوليو هو. هڪ دفعي ڄام نندو شڪار تي نڪتو ساڻس وزير لڪمير بہ گڏ هو. رستي تي ڄام صاحب کي اڃ لڳي. ڄام صاحب جو نوڪر پري هو ان ڪري قبولي ڇوڪري ڪيس پاڻي آڻي ڏنو. ڄام صاحب ڏٺو تہ ان ۾ ڪي ڪک پيل هئا. ان بابت ڄام صاحب سبب گهريو. هن جواب ۾ ٻڌايس تہ قبلا جن کي سخت اڃ هئي يڪدم پاڻي پي وري سواري ڪن ها تہ طبيعت تي خراب اثر پوي ها. ان ڪري

ڪک وجهي ڏنم تہ سائين جن آهستگيءَ سان پاڻي پين. سندس اهڙي عقل واري جواب ڪان ڄام صاحب متاثر ٿي ڪيس پاڻ وٽ نوڪر ڪري رکيو. جتي آهستگي ٿي ترقي ڪندو تعليم ۽ تربيت حاصل ڪرڻ بعد لياقت ۽ ايمانداريءَ ڪري پهرين وزير ۽ پوءِ وزيراعظم جي درجي تي پهچي نواب خان اعظم ۽ فرزند خاص جا لقب حاصل ڪيا.ڪيس فوجن جي سپهه سالاري بہ ملي. هاڻ نواب دريا خان عرف نواب مبارڪ خان جي نالي سان سڏجڻ لڳو. هي انهيءَ عرصي ۾ سنڌ جي مڪاني بدامنين دور ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيو. ان ڪري ساري صوبي جي حڪومت گهٽي وقت تائين نهايت امن امان ۽ خوش اصلوبيءَ سان هلڻ لڳي. انهن ڏينهن ۾ بابر بادشاهه سمرقند ڪان نڪري اچي ڪابل ۾ ديرو ڄمايو هو. شاهه بيگ ارغون ان جي خوف ڪان ٻئي ملڪ وسائڻ جي خيال ڪان سنڌ تي سندس پاءُ مرزا سلطان محمد جي هٿ هيٺ لشڪر چاڙهي موڪليو جن آگرهه چاندڪاڻ منديجا ۽ ماڇين جو ڪوٽ اچي ڦريا ۽ لٽيا. ان خبر پوڻ تي ڄام نندي وڏو لشڪر نواب دريا خان جي هٿ هيٺ ان جي مدافعت ڪرڻ لاءِ چاڙهي موڪليو. جنهن هلوڪر ڳوٺ وٽ پهرين جنگ ۾ ارغونن جي لشڪر کي شڪست ڏني. جنهن ۾ شاهه بيگ جو پاءُ سلطان محمد مارجي ويو. باقي سندس بچيل لشڪر قنڌار ڏانهن پڄي ويو. اها معمولي ڪاميابي ڪانہ هئي. افغانستان ڪان ايندڙ سپاهين جو هندستان ۽ سنڌ تي ڌاڪو وينل هو. انهن کي اهڙي شڪست فاش ڏيڻ ڪري ڄام نندي جي حياتيءَ ۾ ارغونن سنڌ

ڏي رخ نہ رکيو. اها نواب دريا خان جي بهادري ۽ قابليت جو ڪليل ثبوت هو.

انهن ڏينهن هڪ ٻيو واقو سرزد ٿيو. جيتوڻيڪ اهو ظاهر ۾ خاص اهميت رکندڙ نہ هو پر ان مان نواب دريا خان جي سياسي دانشمندي ۽ معاملہ فهميءَ جو پتو پوي ٿو.

سيد محمد ميران شاھ 867ھ ۾ جونپور جي شهر ۾ پيدا ٿيو، جو علم پڙهي وڏي لياقت جي درجي تي پهتو هو. پوءِ روزا، زهد، تقوىٰ ۽ وظائف جي ذريعي صاحب ڪمال ٿيو. سندس معتقدن جو چوڻ آهي تہ هڪ دفعي حسب معمول پنهنجي ورد وظائف ۾ مشغول هو تہ ڪيس اهو آواز ٻڌڻ ۾ آيو تہ ”تون مهدي آهي“ آخر اهو آواز مسلسل ٻڌڻ بعد هن کي سندس مهديپڻي جو يقين ويهي ويو. مسلمانن جي هڪ گروھ ۾ گهڻي وقت کان اهو عقيدو رهندو پئي آيو آهت تہ آخر زمان ۾ امام مهدي پيدا ٿيڻ وارو آهي هو ساري دنيا جي مسلمانن کي متحد ڪر ي دنيا تي غلبہ اسلام لاءِ بيعت وٺي جهاد ڪري ساري دنيا کي زوريءَ يا خوشيءَ سان دائري اسلام ۾ آڻيندو. انهيءَ طرح سان اسلام جي پيدا ٿيڻ جي مشن تي اسلام، انسان ذات جي وچ ۾ اتحاد، امن ۽ ترقي آڻنيدو، مڪمل ٿيڻ واري آهي.

اهو عقيدو صرف مسلمانن ۾ نہ وينل آهي پر قريبن هر عالمگير مذهب جي ڪن گروهن ۾ گهڻي وقت کان سندن نشاط ثانيہ لاءِ وينل آهي تہ منجهان ڪو ماڻهو پيدا ٿي انهيءَ مذهب کي ساري دنيا ۾ رائج ڪندو. هندن مان ڪن ۾ وشنو مهاراج

جي نئين سر اوتار ٿي اچڻ بعد هندن جي دنيا تي تسلط ويهڻ جو اعتماد وينل آهي. اهڙي طرح حضرت عيسىٰ جي وري پيدا ٿي دنيا ڪي دين مسيحي تي آڻڻ جو عقيدو بہ ڪن عيسائن ۾ وينل هو. ان عقيدي ڪي مدنظر رکي دنيا جي مسلمانن ۾ ڪيئي ماڻهو اهڙي دعوىٰ ڪندي پيدا ٿي ماڻهن ۾ وقتي اتحاد ۽ جوش جاڳائي وري ختم ٿي ويا. آءُ ڪيتري دفعا پنهنجي تحريرن ۾ ٻڌائي آيو آهيان تہ ملا جي مذهبي تشريح واري اسلام ۾ دنيا تي غلبہ اسلام جو تخيل ڪن مسلمانن تي گهٽي گهٽي وقت ڪان وينل آهي. ڪن خلافت ڪي ان جو مرڪز بنائي انهيءَ مقصد جي حصول لاءِ ڪوشش ڪئي، ڪن مجدد بنجي دين ڪي نئين سر زنده ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ڪيترا مهدي سڏائي، تبيغ ۽ جهاد ذريعي اسلام جي فروغ لاءِ ڪوشش ڪرڻ لڳا. ڪن هاڻ ان ڪي پين اسلامزم جي تحريڪ سڏي ان ڏس ۾ مسلمانن ڪي متحد ڪرڻ جو آواز اٿاريو آهي. مطلب تہ اهو عقيدو مختلف شڪلين ۾ مسلمانن اڳيان پئي پيش آيو آهي. مصر ۾ مهدوي حاڪمن جي تحريڪ شيعن جي هڪ گروهہ ٻارهين امام جي گم ٿي وري آخر زمان ۾ پيدا ٿيڻ جي اميد شيخ سنوسي جي تحريڪ، مهدوي سوڊاني جي تحريڪ، سڀ انهيءَ تخيل جي پيداوار آهن جنهن جو پرچار سيد محمد ميران شاهہ جونپوري ڪيو ٿي.

ڪيترا ويساهہ وسوڙيل ماڻهو اڄا تائين انهيءَ اميد تي پيا هلن ليڪن اها بہ حقيقت آهي مسلمان درويشن، عالمن ۽ سياستدانن جو هڪ گروهہ بہ پئي رهيو آهي جنهن ڪي اسلام جي

اهڙي تشريح ۾ اعتقاد رهيو آهي، نہ انهيءَ قسم جي تحريڪن کي ممڪن العمل ۽ صحيح سمجهيو اٿن. هن زماني ۾ علم ۽ سائنس جي واڌاري ڪري شايد اهڙا گهڻا ماڻهو نڪرن جي اهڙن فريب ده عقيدن ۾ ويساهہ نہ رکن، ليڪن سنڌ جهڙي پنتي پيل ملڪ ۾ پنج سئو ورهيہ اڳ اهڙا ترقي پسند خيال تہ اهو عقيدو غلط ۽ اڻ ٿيڻ جوڳو آهي حڪومت جي مدير نواب دريا خان طرفان ظاهر ٿيڻ غير معمولي ڳالهہ هئي.

نائين صدي هجري جي آخر ۾ ڏهين صدي وارو زمانو هندستان اندر بدامني ۽ طوائف الملوڪي جو هو. بادشاهيون ننهديون ۽ ڊهنديون رهيون ٿي. اهڙي ڪا مرڪزي حڪومت باقي نہ رهي هئي جو هندستاني مسلمانن شيرازو درست ڪري غلبہ اسلام آڻي. حق تي هلندڙ عالم دين گهٽ ٿي ويا هئا. پير ان طريقت جي بد عملن ڪري مسلمانن ۾ گمراهي پيدا ٿيڻ لڳي هئي. اهڙين حالتن هيٺ سيد صاحب جي نئين پيغام ۽ تحريڪ ماڻهن تي چڱو اثر پيدا ڪيو. ٿوري وقت اندر هزارين ماڻهو سندس حلقہ اثر هيٺ داخل ٿي ويا ۽ ڪيترن ئي ملڪن جا مسلمان حاڪم بہ سندس مريديءَ جي دائري ۾ داخل ٿي ويا. انهيءَ تحريڪ جا مک اصول هينيان هئا.

(1) هجرت ڪرڻ _ سندس چوڻ هو تہ جيستائين ماڻهو قيد وطن کان آزاد ٿي گهر ٻار جو آسانگو لاهي لڳ لاڳاپا ڇڏي مهدوي تحريڪ ۾ شريڪ نہ ٿيو آهي ان وقت تائين منجهس ڪا وڏي اميد رکڻ اجائي هئي. ان راهہ ۾ ترڪ وطن ضروري هو.

موجوده زماني ۾ علامہ اقبال جو وطن کي بت سڏي ، نظريہ جي بنياد تي بين الاقوامي لاڳاپن جي جدا قوم بنائڻ، ڪم و پيش ان ساڳي تخيل جي پيداوار آهي.

(2) ترڪ مال _ سندن رايو هو تہ غلبۂ اسلام جي راهہ ۾ بي جا رنڊڪ هئي سا شخصي مال ملڪيت جي محبت هئي. ان ڪري ان تحريڪ کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ هر پوئلڳ جو فرض ٿيو پوي تہ هو ساري ملڪيت مهدوي تحريڪ جي حوالي ڪري غلبۂ اسلام جي لاءِ، ڪم آڻڻ ۾ مدد ڪري.

(3) جهاد_ ٽيون شرط ان ۾ داخل ٿيڻ لاءِ اهو هو تہ ان جو پوئلڳ سڀ لاڳاپا لاهي سر تريءَ تہ رکي خوف خطرا ڦٽا ڪري تلوار هٿ ۾ کڻي مهدي جي حڪم تي غلبۂ اسلام لاءِ لڙي.

مذهب جي نالي تي ماڻهن کي استعمال غرضي (ايڪسپلائيٽ) ڪرڻ جا تاريخ ۾ ڪيترائي مثال ملن ٿا. يورپ جون صليبي جنگيون ان جو هڪ مثال آهن، جتي نيت گهٽي غور فڪر ۽ تجربي بعد ماڻهو ان نتيجي تي پهتا تہ ڪنهن هڪ مذهب کي آخري ۽ مڪمل سمجهي، دنيا تي زوريءَ تسلط ڪرڻ جو خيال فرسوده ۽ خودفريبيءَ کان متي نہ هو. سيني مذهبن پنيان بنيادي وحدت سمايل هئي. جنهن جو مقصد اتحاد انساني، امن عالم ۽ ترقي ۽ فلاح بني آدم هئا. اهي مقصد محبت . تاليف قلوب، اهنسا ۽ باهمي سمجهوتہ، اخلاقن جي درستي ۽ نفسي اصلاح جي ذريعي حاصل ٿيڻا هئا. نہ چند عقيدن ۽ دستورن جي مذهب کي جهاد ذريعي دنيا تي زوري مسلط ڪرڻ سان. جڏهن

سيد محمد ميران شاهه سنڌ ۾ آيو ته ڪيترا ويساهه وسوڙيل ۽ پراڻي خيال جا عالم ۽ ماڻهو ان تحريڪ جي طرف ڇڪجي ويا ۽ ان جي حلقه اثر ۾ اچڻ لاءِ آماده ٿيا. سيد صاحب جڏهن ٺٽي ۾ ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي وٽ آيو ۽ سندس تحريڪ جي مقاصد کان واقف ڪري ڪيس پنهنجي حلقه اثر هيٺ آڻڻ لاءِ ڪوشش ڪلرڻم لڳو ته ان وقت نواب دريا خان صحيح راءِ قائم ڪري ڄام صاحب کي هن جي حلقه اثر ۾ اچڻ کان روڪي ميزبانيءَ جا فرائض ادا ڪري جلد بنان مطلب حاصل ڪرڻ جي ڪيس اجازت ڏيئي روانو ڪري ڇڏيو. ان مان نواب دريا خان جي قوم پرست خيالن ۽ سياسي تدبر جي پختگي معلوم ٿئي ٿي.

جيتوڻيڪ ڄام صاحب جي دربار سان تعلق رکندڙ قاضي قاضن ۽ ٻيا هن جا معتقد بنجي ويا.

هتي هيءَ ڳالهه ڪرڻ به ضروري آهي ته نواب دريا خان کي ڄام صاحب طرفان ڳاهن جي پر ۾ موجود ٺلٽي جي نزديڪ جاگير مليل هئي، جتي سندس فرزند رهندا هئا، ۽ پاڻ به اڪثر اوڏانهن ويندڙ هو.

اتي جو مخدوم بلاول عليه الرحمته سمه خاندان مان هو باغبان ۾ رهندو هو. نواب صاحب ان جو عقيدتمند ۽ صحبتي هو. تنهن ڪري مخدوم صاحب جا سڀ خليفه ۽ خاص ڪري سيد حيدر عليه الرحمته سن وارو نواب صاحب جا دوست ۽ واقفڪار هئا. خوشقسمتيءَ سان مخدوم صاحب ۽ سندس حلقه اثر جا درويش به نواب صاحب جا هم خيال هئا. اهو پتو پوڻ مشڪل

آھي تہ اھڙا خيال نواب صاحب جي ڪري مٿين درويشن تي پيا ھئا يا انهن جي صحبت نواب صاحب کي انهيءَ خيال جو بنايو ھو.

سيد محمد ميران شاھ ڄام صاحب کان رخصتياب ٿي ٻيڙين جي قافلي ذريعي دريا رستي سنڌ مان سندس تحريڪ جي تبليغ ڪندو سکر طرف افغانستان ڏي وڃڻ لاءِ روانو ٿيو.

مخدوم بلاول عليہ، سيد عبدالرزاق لکياري ۽ نواب صاحب ان تحريڪ کي ملڪي سالميت ۽ قوم پرستي جي اصولن خلاف سمجهي مشورو ڪري سيد حيدر علي شاھ سن واري هٿان سيد محمد ميران شاھ جي ٻيڙين جي قافلي کي ٻوڙائي ڇڏيو. جنهن ڪري سيد صاحب سندس تحريڪ لاءِ حالتون ناساز گار ڏسي سنڌ ۾ وڌيڪ تبليغ بند ڪري سڌو خشڪيءَ رستي افغانستان هليو ويو. ان جو وڌيڪ احوال مخدوم صاحب جي زندگيءَ ۾ ڏنو ويندو. سنڌ جي بدقسمتيءَ سان ڄام نظام الدين صاحب 914ھ مطابق 1508ع وفات ڪئي. سندس وفات مهل ڄام صاحب نواب صاحب کي سندس پٽ جي پارت ڪئي.

ان کان پوءِ ڄام فيروز ۽ ڄام صلاح الدين ڄام سنجر جي پوٽي جي وچ ۾ گاديءَ تان تڪرار ٿي پيو جنهن ۾ نواب دريا خان جي مدد سان ڄام فيروز ڪامياب ٿيو. جنهن تي ڄام صلاح الدين گجرات طرف سندس ناني سلطان مظفر وٽ رهڻ لڳو.

جام فيروز نوجوان هو، گھڻو وقت راڳ روپ ٻڌڻ، چوڪرين جي ناچ ڏسڻ، مسخرن جي صحبت ۽ ٻين اهڙي قسم جي عياشي ڪمن ۾ گذاريندو هو.

حڪومت جو ڪاروبار سمورو نواب دريا خان جي متان وجي پيو. پيدائش جي زياده تيڻ ڪري شاهي خاندان جا فرد ۽ دربار سان لاڳاپي وارا ماڻهو فضول خرچ ۽ چڙواڳ ٿي ويا هئا. جن جي ڪارگذارين تي نواب صاحب ڪي سختي ڪرڻي پيئي. ان تي جام صاحب ۽ نواب صاحب جي وچ ۾ شڪر رنجي ٿي پيئي. تنهن ڪري وزارت مان استعيفا ڏيئي اچي سندس جاگير ڳاهڻ ۾ رهڻ لڳو. ان ڪان پوءِ جام فيروز جي رنگ رلين تي نظر ڪرڻ وارو ڪونہ بچيو . جام فيروز ان تي اڪتفا نہ ڪئي پر نواب دريا خان جي طاقت ڪمزور ڪرڻ لاءِ ڪيبڪ ارغون ۽ ٻين ٻاهرين ماڻهن کي نوڪريءَ ۾ رکيو. جام فيروز هڪ خاص محلا انهن جي رهڻ لاءِ مقرر ڪيو جو مغل واڙو سڏجڻ ۾ ايندو هو.

ان حالتن کي ڏسي ان مغلن مان مير قاسم ڪيبڪ شاهہ بيگ ارغون کي لکي موڪليو تہ جام جي حڪومت ڪمزور ٿي وئي آهي جام صاحب سندس عياشين ۾ مشغول آهي، نواب دريا خان هن کان جدا ٿي ويو آهي، ميدان خالي اٿئي، موقعي مان فائدو وٺڻ گهرجي. ان شاهہ بيگ ارغون وري سنڌ تي حملا ڪرڻ شروع ڪيا، پهرين سکر، پوءِ سيوهڻ فتح ڪيا. آخر ۾ ٺٽي تي ڪاهي ويو. تڏهن جام جي اک کلي هن نواب دريا خان کي گهرائي ورتو. حالتون خراب ٿي چڪيون هيون. باوجود ان جي

نواب صاحب آخري دم تائين سنڌ جي آزادي، ناموس ۽ عزت خاطر لڙندو رهيو ۽ شهيد ٿيو. لڙائي هلندي جام فيروز پڇجي وڃي پير پٺي طرف لڪو جتان آخر شاھہ بيگ کي رحم جي درخواست ڪري معافي وٺي صلح جا شرط قبولي ارغونن جي تابع ٿي هڪ محدود ٽڪري تي رهڻ لاءِ رضامند ٿيو.

نواب صاحب سنڌ جي آزادي خاطر سر ڏيندڙ، سورمن، مدبرن ۽ صحيح رايا رکندڙ محب وطن مان مکيہ هو. ان کي تنهنڪري سنڌ لاءِ شهيد ٿيندڙ ۾ ٽيون نمبر شمار ڪريون ٿا.

ان جي مزار سندس مربي ڄام نظام الدين جي الهندي طرف مڪلي ٽڪريءَ تي آهي.

سنڌ جو مشهور مورخ سيد پير حسام الدين راشدي مڪلي نامہ ۾ سندس هيٺين خيالن جو ا اظهار ڪري ٿو: ” نواب دريا خان ابتدا ۾ لاوارث ڇوڪرو هو. بادشاھہ منجهس ڪارڪردگيءَ جا جوهر ڏسي، پاڻ وٽ آڻي اعليٰ تربيت ۽ تعليم ڏيئي معمولي ملازم جي درجي تان مٿي چاڙهي ڪيس وزير اعظم جي درجي تي آندو، سنڌ جي فوجن جي سپهہ سالاري بہ سندس سپرد ڪئي. مبارڪ خان، خان اعظم جا خاص خطاب ڏيئي سندس مرتبو بلند ڪري آخر ڪيس پنهنجي فرزند جي لقب سان سرفراز ڪري عروج ۽ اقبال جي آخري منزل تي پهچايو“.

مردم شناس سلطان جي منتخب ڪيل ماڻهو، سندس ڪارڪردگي سبب بادشاھہ جي زندگيءَ ۾ نمڪ حلالي ۽ جفاڪشي ڪندي سموري سلطنت جو ڳاٽ اوچو رکيو. بلڪ

سندس وفاتيءَ کان بعد بہ اهو اڪيلو امير هو جنهن سنڌ جي آزاديءَ لاءِ مسلسل جدوجهد جاري رکي، پنهنجي جيئري مغلن کي ٺٽي ۾ داخل ٿيڻ نہ ڏنو. اول ۾ دره بولا خان وٽ پهچي کين شرمناڪ شڪست ڏيئي پنتي هٽايو. آخر ۾ ٺٽي جي چائنٺ وٽ لڙندي وڙهندي تير ۽ تلوارون هٽندي ۽ ڪائيندي پنهنجو سر صدقو ڪري ڇڏيو.

ان کان پوءِ ” خرابي سنڌ “ جو باب کلي پيو. جنهن نہ صرف ٺٽي بلڪ ساري سنڌ لاءِ غيرن جي غلاميءَ جو رستو هموار ۽ صاف ڪري ڇڏيو. اهو واقعو 926هہ مطابق 1420ع تي سرزد ٿيو.

ان کان پوءِ سنڌ 1131هہ مطابق 1719ع تائين غيرن جي غلامي هيٺ رهي. جنهن کي ميان نور محمد صاحب ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ مٿي ڪنهڻ فرست ملي. پر سندس ڏينهن ۾ نادر شاهہ جي ڪاهہ وري سنڌي حڪومت کي ڪمزور ڪري ڇڏيو.

حق تہ اهو آهي تہ ههڙي بهادر، سرويچ، مدبر شهيد سنڌ جون سال بسال ورسيون ملهائي يادگار قائم ڪريون.

بنا ڪرند خوش رسمي، بخون و خاڪ علطيدن
خدا رحمت ڪند اين، عاشقان پاڪ طينت را.

معنیٰ_ خدا رحمت ڪري انهن پاڪ صفت عاشقن تي جن پنهنجا رت هاري سندن بهادري ۽ قربانيءَ جا مثال قائم ڪري ڇڏيا آهن. وري پير حسام الدين شاهہ مڪلي نامہ ۾ لکي ٿو تہ:-

” نواب دريا خان سنڌ کي هر لحاظ سان مضبوط ۽ محڪم ڪيو. ان جي فوجي، سياسي، خواهہ سماجي ۽ اقتصادي صورت

ڪي اهڙيءَ ڪريءَ تي بيهاريو جو مورخن جو متفقہ قول آهي تہ اهڙو زمانو سنڌ نہ پهرين ڏٺو نہ پوءِ. انهيءَ ۾ تعميري، رفاهي صلاحيتن سان گڏ منجهس آزادي ۽ وطن پرستيءَ جو جيڪو رنگ هو اهو سنڌ جي تاريخ ۾ ڪيس هميشہ زنده ۽ پاينده رکندو. سر جا سانگا لاهي وطن کي ڌارين جي قبضي کان آزاد رکڻ لاءِ هن جيڪو جدوجهد ڪيو اهو سنڌ جي تاريخ ۾ مثالي آهي.

سندس سمورو خاندان انهيءَ رنگ ۾ رتل هو. سندس سيئي مٽ مائٽ، دوست، خواه، جري جوان ۽ بهادر هئا، علاوالدين منجهان عالم نڪتو. محمود خان ۽ موتڻ خان سپاهي مرد هئا. پچاڙي سوڌو ارغونن سان خوب وڙهيا. سارنگ خان چوٿون نمبر فرزند هوس جو بہ پنهنجو مٽ پاڻ هو".